

RİCHARD BURTON MEKKE'DE

Reinhard SCHULZE*

Çeviren: Doç. Dr. Nurettin GEMİCİ
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZ

Richard Burton'un iki ciltlik Personal Narrative of a Pilgrimage to al Madinah and Mecca adlı eseri 1855'de yayınladı. Eserin etkisi ve kaynak oluşu günümüze kadar devam etmiştir. Fakat eserin muhtevası ve içeriği konusunda ciddi kuşkuyla dile getirilmesi geç tarihidir. Prof. Dr. Reinhard Schulze'nin Richard Burton in Makka adlı makalesinde adı geçen kitabın masa başı bir çalışma olduğunu ispatlamıştır. Eserin muhtevasındaki çelişkiler ve maddi yanlışları delilleriyle göstermiştir. Richard Burton'un Hac için Mekke ve Medine'de bulunduğu senelerde Hicaz bölgesinde cereyan eden hadiseler hakkında verdiği bilgiler noksan veya en önemlileri eserde yer almaz. Gereksiz detaylar ve alıntılarla süslenmiş eserinde inandırıcı gelmeyen pek çok konuyu da barındırır. Başta İslam ansiklopedileri ve saha ile ilgili çalışmalarının 150 yıldır tek başucu kaynağı olan Burton'un bu eseri artık kaynak olarak güvenilirliğini yitirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mekke, Medine, Hicaz, Hac, Burton.

ABSTRACT

Richard Burton in Mecca

Personal Narrative of a Pilgrimage to al Madinah and Mecca by Richard Burton was published in two volumes in 1855. This work has become a milestone and commonly used as a source since then. However it was not long ago that the context of this book started to be criticized. In his article called Richard Burton in Mecca, Prof. Dr. Reinhard Schulze proved that this book is actually meant to be used as a deskbook. He indicated the discrepancies and mistakes present in this work through necessary evidences. For instance, the incidents which took place in Hejaz during Richard Burton's visit to Mecca and Madinah weren't sufficiently recorded; his account of the most important events happened at that time is lacking. Moreover, it covers unreliable statements full of unnecessary details and quotations. Though being a reference book for Islamic research areas as well as encyclopedias for 150 years, Tim Burton's work has unfortunately lost its credibility.

Keywords: Mecca, Madinah, Hecaz, Pilgrimage, Burton

Giriş

Yüzbaşı Richard Francis Burton 19 Mart 1821'de İngiltere'nin Devon kontluğuna bağlı Torquay'da doğdu.¹ Eski bir İngiliz subayının oğlu olarak çocuklu-

*Reinhard Schulze (1953); İsviçre'de Bern Üniversitesi'ne bağlı İslam bilimleri enstitüsünde Yeni şark dilleri bölümünde Profesör ve yöneticidir. Doğu Bilim sahasında oldukça değerli çalışmaları bulunmaktadır. Bu makale 1997 yılında Christoph Bode tarafından "*Doğu Batı buluşuyor; Klasik*" → →

ğunun çoğunu Fransa ve İtalya'da geçirdi. Oxford'da eğitim gördü ve henüz 21 yaşında iken teğmen olarak 1850'ye kadar görev yaptığı Hindistan'a gitti. Aynı yıl Londra'ya döndü, fakat üç yıl sonra, yani 1853 yılında, önce Umman'a kadar dolaşım sonrasında Arabistan'a kadar devam eden yolculuğuna başladı.

Burton'un o zamanlar Mısır ve Arabistan'a olan neredeyse dört ay süren kısa ziyareti Kırım Savaşı ile ortaya çıkan (tarihin) kırılma dönemine denk geldi. Rus ordularının Tuna prensliklerini işgal ederek fiilen savaşı başlattıkları esnada Burton Kahire'de idi. Rusya'nın resmi olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyanları himayesi altına alma talebi Rus birliklerinin harekete geçmeleri için sebep gösterilmişti. Fakat Burton'un eserinde, Avrupalı büyük devletlerin Yakın Doğu'yla olan münasebetlerini uzun süreli etkileyecek ve şekillendirecek bu uluslararası kriz ve çatışmanın izlerine rastlanmaz. Burton'un seyahat hatıraları zamana bağlı olmayan bir diyardan bahseden bir tabiat âlimi gibi garip bir şekilde apolitiktir. Pek çok İslam ülkesini kapsayan ve uluslararası ticaretin yeniden yapılandırılmasından kaynaklanan (bin sekiz yüz) ellili yılların başındaki bu büyük buhranlardan okura bahsedilmemektedir. 19. Yüzyılın Modernleşme sürecinin kültürel düzeyinin yüksekliği hakkında yavaş yavaş ortaya çıkan, bu yapısal değişikliğe eşlik eden bu çatışma, özel bir öneme sahipti. 1850'li yılların başında Avrupa karşıtı olaylar birçok İslam ülkesinde arttı. Avrupa temsilciliklerine karşı ilk tüccar ve esnaf ayaklanmaları 1854'te Cidde'de ortaya çıktı. Hindistan'daki yani Burton'un Doğu deneyimlerini elde ettiği ülkedeki çatışma çok daha dramatik şekilde gelişti ve bu nedenle burada biraz daha yakından incelenmelidir. Burada 1813'den itibaren Hristiyan misyonerlere aynı zamanda camilerde de resmi olarak hitap edebilmelerine müsaade edildi. Müslüman âlimler Hristiyan misyonerlerle Hristiyanlığın temel değişmez bilgileri ve ona karşı geliştirilen reddiyeler bağlamındaki meseleleri tartışmak için bunu bir fırsat olarak değerlendirdi. Yüzlerce dinleyici önünde 1854'te eski Babür-Moğol şehri olan Agra'da Protestan misyonerler ve İslam âlimlerin tartışması ün kazanmıştı.² Bu Entelektüel ortamda tartışmalar objektif ve daha ziyade dostane/barışçıl bir atmosfer içinde gelişmişti. Fakat bu çevrenin dışında ekonomik üstünlük kazanmak için yerli sanayinin imhası ve baskıcı bir vergi politikası için çalışan İngiliz sömürgecilerle halkın arasındaki gerginlik büyüdü. Hindistan hala İngiliz East India Company'nin (Doğu Hindistan Şirketi) özel iktisadi sömürgesi tarafından yönetiliyordu; Şirket 1856'ya kadar öncelikli olarak Babür İmparatorluğu'ndan bağımsızlıklarını elde eden pek çok sayıda irili ufaklı prenslikleri

→ →

Dönem İngiliz Doğu Seyahat kaynakları,” adlı kitapta yayınlanmıştır. Makalenin tam künyesi; Reinhard Schulze, “Richard Burton in Mekka” hazırlayan: Christoph Bode, West meets East. *Klassiker der britischen Orient-Reiseliteratur*, Heidelberg 1997, 101-116.

¹ Biyografisi için Farwell, Brodie ve Rice'nin isimlerini de zikretmek gerekir. Frank J. McLynn, R.F. Burton, London, 1990 und Jean-François Goumay, *L'appel du Proche-Orient: Richard Francis Burton et son temps, 1821-1890*, Lille, 1983. Güncel bir bakış açısıyla hazırlanmış eserler için karşılaştırınız: Isabel Burton, *The Life of Captain Sir Richard Francis Burton*, 2 cilt, Londra, 1898, Isabel Burton karşı olarak kaleme alınmış bir eser; Georgiana Sisted, *The True Life of Captain Sir Richard Francis Burton*, Londra, 1896. Bunun dışında: James A. Casada, *Sir Richard F. Burton: A Biobibliographical Study*, Boston, 1990.

² Christine Schirmacher, *Mit den Waffen des Gegners: Christlich-muslimische Kontroversen im 19. und 20. Jahrhundert*, Berlin, 1992, 115-132.

bünyesine ilhak etti. Avadh'ın (Oudh) kültürel önemi olan merkezi Hint prensliği, başkenti Luknov ile birlikte 1856'da Doğu Hindistan Şirketi tarafından ele geçirildi. Nihayet 10 Haziran 1857'de üç alay asker kendi İngiliz subaylarına karşı Delhi'nin kuzeyindeki Meerut şehrinde ayaklandı. Bu askeri ayaklanmaya hem Hindular hem de Müslümanlar katıldı. İslam âlimleri ayaklanan tarafı tutarken İslami unsur kısa sürede ön plana çıktıysa da ayaklanmanın dinî gerekçelendirilmesi sınırlı kaldı. İsyancılar Delhi'yi fethettiler, Mogol II. Bahadur'u Hindistan'ın şahı ilan ettiler, süratle anayasa oluşturdular ve Kuzey Hindistan'ı siyasi bir egemenlik altında birleştirmek için çalıştılar. Aralarındaki iç çekişmelerin çok farklı nedenlerinin yanı sıra İngiliz sömürge kuvvetlerinin modern silahları ve isyancılara karşı alınan aşırı denebilecek önlemler ayaklananların hem siyasi hem de askeri zaferini önledi. Delhi'deki son Moğol olarak II. Bahadur tahttan indirildi, mahalli hükümdarların kadim nizamı kaldırıldı ve Hindistan 1858'de Doğu Hindistan Şirketi'nin tasfiyesinden sonra (Hindistan Valisi) İngiliz Kraliyetinin naibi sıfatıyla doğrudan kraliyet ailesinin emrinde görev aldı. Kuzeybatı eyaletlerinde isyanlar 1863 yılına kadar sürdü.

İngilizler açısından Great Mutiny (Büyük İsyân) şeklinde adlandırılan ayaklanmanın asıl failleri Müslümanlardı. İsyân, İngiliz sömürge yetkililerine ve askeri yetkililere göre kuşkusuz hala otoriteye karşı yapılan "en alçakça" suçlardan biriydi. 1858'den sonra isyan görüntüsü tüm İslam dünyasına yayıldı, Müslümanlar Avrupa düzenine karşı potansiyel isyancı olarak görüldü ve İslam kimliğinin rol oynadığı her çatışma, kabaca cezalandırılması gereken bir ayaklanma olarak nitelendirildi. İsyancıların asılması bir sembol haline gelmişti ve 1906'da Mısır'da köylülerin İngiliz subaylarının keyfi davranışına karşı ayaklanmasına karşı da kullanılacaktı. Bu bağlamda başarıyla uygulanan, Müslümanları Batı'ya karşı potansiyel asi olarak klişeleme girişimi hakkında Burton'un seyahatnamesinde hemen hemen hiçbir açık ve doğrudan bir misal olmaması, belki de onun (bu durumu) yaftayı benimsememesinden kaynaklanıyordu. Yine de o Hintlileri şöyle tanımlar "*Yaratılış açısından kendilerinden daha üstün olanlara yaltaklanarak yükselecek(lerine inanan) korkak ve köle ruhlu insanlar*".³ Burton, onlardan (Hintliler) eserinin içinde söz ederken dolaylı olarak '*Bir Asi olarak Hintli*' tanımlaması yer alır: *O, size özgürlük ve eşitlik doktrinini, odaya siz girip çıkarken ayağa kalmayarak, piposunu size ikram etmeyerek ve ona hitap ettiğinizde yüzünü çevirerek bizzat ve pratik şekilde uygular.* (Burton, I, 38-39).

Birçok bakımdan Hindistan tecrübesi Burton'un Arap toplumlarındaki yaşam algısına çok yönlü bakışının ön tasarımını yapmıştır; o, "Hintliler" hakkındaki derin hayal kırıklığını kanıtlamak için Arapça ve Farsça edebi kaynakları dahi kullanmıştır. Hatta burada Burton'un meşhur Doğu toplumlarını bir yanda iyi, cesur ve dürüst, diğer yanda yanlış, korkak ve yalancı şeklinde sınıflandırması göze çarpar. Afgan ve Bedeviler birinci grubu temsil ederken; Hintliler, Mısrılılar, Osmanlılar ve Arnavutlar ikinciyi temsil etmektedir. (Karşılaştır II, 264:

³ Richard F. Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to al-Madinah and Meccah, I-II.*, reprint der *Memorial Edition*, New York, 1964, I: 40. Metinde geçen sayfa numaraları bu baskıya göre verilmiştir.

Mısırlı hödük, yeni yetme mertlikten ne bilir ne anlar!)

Seyahat

Böylece 3 Nisan 1853'te Londra'dan çalkantılı bir zamanın ortasında yola çıkarken Burton'un Doğu hakkında temel bir algısı vardı. Gemi ile Mayıs ayının başında İskenderiye'ye ulaşır. Adı geçen ayı o zamanlar iktisaden zirvede olan bu şehirde geçirir ve Mayıs'ın sonunda Kahire'ye yola çıkar. İskenderiye- Kahire arasındaki demiryolu inşası ertesi yıl tamamlanacağından ötürü, pek hoşuna gitmemekle birlikte vapurla yolculuk yapmak zorunda kalır. Ramazan ayını (Haziran) Kahire'de geçirir. Sonunda Medine'nin limanı olan Yenbu'ya gemiyle gitmek için Temmuz 1853'te Süveys'e yola çıkar. Yenbu'ya varır varmaz hemen 24 Temmuz 1853'te ulaşacağı Medine için yola revan olur. Burton Hac ayının (Zilhicce) başlangıcında ve tam zamanında Mekke'de olabilmek için 1 Eylül'de Şamlılara ait bir ticaret kervanına katılır. On gün sonra Zilhiccenin yedisinde (11 Eylül 1853) bu kervanla Mekke şehrinin giriş kapısına ulaşır. Ertesi gün ihrama girer (dini ibadet maksadıyla gusül alma ve örtüye bürünme) ve o zamanlar 50 000 hacıdan birisi olarak şehre ayak basar. Burton'un Mekke'yi ne zaman terk ettiği tam olarak belli değildir. Fakat bunun 19 Eylül'den sonra olması muhtemeldir (krş. II, 248) çünkü eserin daha sonraki bölümlerinde Mekke'den gidişi ile ilgili kesin bir tarih vermemektedir.

Kendi ifadesine göre yolculuk seyri işte bu şekildedir. Genel olarak yolculuğu nispeten sakin bir zamanda geçmiştir. Eğer bu gezi bir yıl sonra gerçekleşseydi bu kesinlikle çok daha tehlikeli olabilirdi ve eserinde kendisinin canı gönülden arzuladığı tehlikelere maruz kalabilirdi. Orada onu yalnızca Cidde'deki belirtilen karışıklıklar değil, aynı zamanda özellikle de köleliğin yasaklanması hakkındaki tartışmalar meşgul edecekti. Benzer şekilde onu, ne batı Arabistan için özellikle önem arz eden dini vakıfların idaresindeki hâkimiyet konusundaki Osmanlı-Hicaz çatışmaları ne de yerli halktan olan tüccarların yargılanmaları meşgul edecekti, böylelikle genel olarak daha huzursuz bir yolculuk sağlayacaktı.

Johann Ludwig Burckhardt'ın aksine Burton çok daha huzurlu bir bölgeye gelmişti: Mekke 1813'te Mısır'ın (valisinin) büyük desteğiyle Vahabiler'in elinden tekrar geri alınmıştı ve şeklen de olsa Osmanlı egemenliği altına girmişti. Mutaassıp Vahabiler tarafından tahrip edilen türbe ve mezar kubbeleri tekrar yapılmıştı, daha doğrusu yeniden inşa edilmişti. Mekkeli şerif aileleri Zevil Zeyd ve Zevi Avn soyları/kabileleri arasındaki savaş yoluyla yayılan uzun ve şiddetli çatışmalar en sonunda 1852'de Abdulmuttalib'in büyük Şerif tayin edilmesi ile çözülmüş görünüyordu. 1824'ten beri Hicaz'a musallat olan büyük veba salgını da tamamen etkisini yitirmişti. O zaman alışılmış olan güvenli kıyı seyahatini değil de sadece Şamlı tüccarların kullandığı zahmetli Medine-Mekke yolunu kullanması ve Burton'un buna cesaret edebilmesi Hicaz'ın oldukça sakin bir bölge olduğunu gösteriyordu. Fakat 1852'de ilk kez Osmanlı hâkimiyetini sarsmayı deneyen Harb'in bölgesinin içinden geçen yol bir maceradan ibaret kaldı. Fakat daha sonra Burton'un yapmayı planladığı Arap yarımadası üzerinden Umman'a olan yolculuğuna tam da bu anlaşmazlık engel olacaktı.

Merkezinde dinen önemli iki İslam şehri Mekke ve Medine'yi barındıran Hicaz 1813'ten 1840'a kadar Mısır'ın denetimindeydi. Ancak Mısır askeri birliklerinin Avrupalı büyük devletler tarafından oradan geri çekilmeye mecbur tutulmasından sonra, 1840'ta çoğu zaman Cidde'de mukim bir Osmanlı valisi görevi getirilmişti.⁴ Geleneksel olarak ikili iktidara uygun şekilde Haşimi soyundan olan şerifler ise Mekke üzerinde hâkimiyetlerini sürdürmeye devam ediyorlardı. Fakat yüzyılın ortasında Osmanlı ve Haşimi egemenliği arasında uzun süre muhafaza edilen denge sarsıntıya uğramıştı. Siyasi iç çatışmalar içerisinde dini vakıflar üzerindeki hegemonya kurma sorunu, Harb'in aşiret toprakları üzerindeki verginin yüksek oluşu, Eşrafın kendi arasındaki siyasi koalisyonun yeniden düzenlenmesi ve şerif ailesi içerisindeki siyasi bölünme gibi konular sayılıyordu.⁵ Dini vakıflar hususundaki tartışma, doğrudan tüm Hicaz üzerindeki egemenlik sorununa temas ediyordu.⁶ Mısırlı askerlerin çekilmesinden sonra (1840/1) Osmanlı memurları ve ordusu bölge üzerinde egemenliği sadece sözde kurmaya çalışmadılar ve yerli elit kesimin sert direnişiyle karşılaştılar. Bu çatışmaların kurbanı, Mayıs 1851'de Ağa Paşa diye anılan yeni Osmanlı valisi Abdülaziz tarafından azledilen Şerif Muhammed b. Abdülmuin oldu.

İstanbul hükümeti ikinci kez meşhur Şerif Galip bin Musa'id'in oğullarından Abdulttalib'i başa getirdi. Başlangıçta onun siyasi çabası Harb'in asayişini sağlamak ve bölgenin tahkimatını artırmak oldu. Burton Mekke'de kaldığı esnada Ağa Paşa İstanbul'a geri çağırıldı ve yerine Şerifin arkadaşı olan, Şam'dan gelen Hac kervanının Emirülhacı Ahmed İzzet Paşa getirildi. Aslında Paşa'nın yaşam tarzı Mekke şartlarına uygun değildi. Nitekim Mekke yakınlarında tarihi önemi olan Şühadâ Fahh adındaki bölgede bir eğlence yeri inşa ettirmişti. Bundan dolayı şerifle aralarında anlaşmazlık çıktı ve Mart 1856'te vali istifa etmek zorunda kaldı. Bu ihtilaftan ötürü Şerif'in Osmanlı hükümlerine karşı arası daha fazla açıldı. Diğer taraftan Osmanlılar da görevden uzaklaştırılan ve o sıralar İstanbul'da yaşayan Şerif Muhammed b. Abdülmuin'in gurubuyla⁷ yakınlaşarak yeni müttefikler kazanmak için çalışıyordu.

Şerif Abdulttalib'in kaderini Kasım 1854'ten Mayıs 1855'e kadar süren köleliğin yasallığı bağlamı konusunda Osmanlı-Hicaz ayrılığı sonucu çıkan siyasi gelişmeler belirledi. Hicazlı tüccarlar Osmanlı tarafından dayatılan köle ticaretinin kaldırılmasına karşı savunmaya geçmişlerdi. Şerif bu ihtilafı kullanarak bağımsız bir Hicaz devleti hayalini gerçekleştirmek için müttefik kabilelerin ortak harekete geçmelerinden faydalanmaya çalıştı. Fakat sonunda Osmanlı egemenliği önünde boyun eğmek zorunda kaldı. Yakalandıktan sonra İstanbul'a

⁴Tamamı için karşılaştır: F.E. Peters, *The Hajj: The Muslim Pilgrimage to Mecca and the Holy Places*, Princeton, 1994;206-265. Sayfaları arasında 19. Yüzyıl'da Hac yolculuğuna çıkan Avrupalı seyahatçılara genel bir bakış yer alır.

⁵ Bu siyasi ihtilafla alakalı oldukça detaylı anlatım aynı şekilde Ahmed b. es-Seyyid Zeynî Dehlân, *umerâ el-beled el-harâm* [1882 tarihlerinde yazılmıştır], Beyrut, tarihsiz, 344. Sayfada geçmektedir. Yine aynı şekilde Cidde'deki huzursuzluk daha sonraları Suudlu tarihçiler tarafından Osmanlı-Hicaz çekişmesi olarak tarihlerinde kategorize edilmiştir. ; karşılaştır: 'Abdülkuddüs al-Ensârî, *târîh-i Medinetü'l-Cidde*, Cidde. 1963, 75.

⁶ Ahmed as-Sibâi, *târîh-i Mekke: dirâsât fi's-siyâse ve'l-ilm ve'l-ictimâ' ve'l-umrân* (1383), II, Mekke, 1963, c. II, 161.

⁷ Daha sonraları Hicaz Kralı ve sultanı olan Hüseyin b. Ali'nin dedesi olarak bahsedilecektir.

getirildi ve orada ev hapsine tabi tutuldu.

Burton'un anlatısındaki bakış açısında bu siyasi çekişmelere yer verilmiştir. Zamana bağlı olmayan gözlemlerini ön planda tutan ve gelişen modernliğin bir parçası olan gerçekte 'bu böyledir'den bahseden aşırı standartçı ve gerçekçi birisidir. Hac (yolculuğu) zamana bağlı olmaksızın ele alınmakta ve aynı şekilde Burton'un kendisi tarafından yapılan betimlemeler de aynı şekilde zamandan bağımsız geçerliliğe sahiptir. Ve Burton kendi yüzyılının sonunda artık Mekke'ye seyahat edileceği gibi Filistin'e tabii olarak gidilebileceğine inandığı için aynı zamanda onun bu şahsi tanıklığına da kalıcı ve zaman üstü bir değer biçmek istediğine hükmedilebilir.

Avrupalı Seyyahların Mekke'ye Yolculuğu

Böylesine zaman üstü bir çalışmanın kaleme alınması için vakit uygun görünüyordu çünkü Müslüman olmayan başka kimseler Burton'dan daha önce Mekke'de bulunmuş olmalarına rağmen (Mekke) hala Kuzey ve Güney Kutuplarının yanı sıra keşfedilmeyi bekleyen gizem dolu bir yerd. Kuzey ve Güney Kutuplarına giden araştırmacıların karşısına sadece Tabiat gelirken, Mekke'ye giden seyyah kutsal yere ayak basabilmek için alt etmesi gereken tabiatla bütünleşmiş Müslüman Bedevi ile karşılaşır. Zaten Burton'dan önce aşağıdaki seyyahlar Mekke'de bulunmuşlardı⁸: Bunlardan Tipik Rönesans insanı Romalı Ludovico Varthema'nın topografik ya da dinî detaylar üzerinde hiçbir merakı olmamıştı. 1504'te üzüntü ve zorlukla Aden'den ayrıldı, 1503'te on ay kadar Mekke'de bulunmuştu. Burton yazmış olduğu seyahatnamesinin İngilizce orijinal nüshasının ilave kısmında onun maceralı seyahatnamesinin uzun müddet Mekke hakkında bir Avrupalı elinden çıkmış yegâne doküman olduğundan bahseder. Varthema'dan sonra 1513'te Gregorio da Quadra, 1568'de Monsieur Le Blance ve son olarak 1604 tarihinde meşhur Johann Wild⁹ bu kutsal kenti ziyaret etmişlerdi.

18. yüzyılda Mekke hakkında güvenilir seyahatnameler mevcut olmasa bile o yüzyılda Mekke şehrinin ismi ilmi eserlerde geçmekteydi. İngiliz doğu bilimci Pococke 1650'de ilim adamlarını coğrafyacı İdrisî'nin coğrafyasıyla tanıtmıştı ve 1704'te Joseph Pitts "Müslümanların din ve adetlerini gerçekçi bir tasvir: "Yazarın esir alınması, Türklerin ona karşı kaba muamelesi ve esaretten kaçışını anlatan bir bölümle birlikte" adlı eserini yayımlanmıştı. Burton, 1680 yılında oralarda bulunmuş olan seyyahın (Pitt) kasıtlı olarak eserinde oluşturduğu ilgisizliği detaylı şekilde kendisi de eserine aktarır.

Bu bölümde en son olarak Katalanlı asıl ismi Domingo Badia y Leblich olan Ali Bey al-Abbâsî adında ilginç birisi Mekke'de bulunmuştu. O, 1803 yılında

⁸Genel bir bakış açısı için aşağıdaki eserlere bakılabilir: David George Hogarth, *The Penetration of Arabia: A Record of the Development of Western Knowledge Concerning the Arabian Peninsula* (1904), Londra, 1994, 170; Augustus Ralli, *Christians at Mecca*, Londra, 1909 ve Robin Bidwell, *Travellers in Arabia*, Reading, 1995; Ayrıca Ulrich Erker-Sonnabend, *Das Lüften des Schleiers: Die Orientfernung britischer Reisender in Ägypten und Arabien - Ein Beitrag zum Reisebericht des 19. Jahrhunderts*, Hildesheim/Zürich/New York, 1987.

⁹ Karşılaştı: *Seine Reysbeschreibung eines gefangenen Christen Anno 1604*, haz. Georg A. Narciß, Stuttgart, 1964.

Tanca'ya geçip oradan 1805'te hac yolculuğuna çıktı. Ocak 1807 tarihinde Mekke'ye erişti. Orada iki ay kaldı. Pitts'in aksine Badia o yıl Vahhabiler ile şiddetli bir kavganın içerisinde olan ve Şerif Galib b. Musa'id'in Osmanlı tarafından desteklenen rakibi Şerif Abdullah b. Surur'un resmi konuğuydu. Badia İngiltere, Napolyon ya da İspanya için çalışmış olabilir. Burton da onun Fransız ajanı olduğunu düşünür. İşin aslı Badia Atlas'ın güneyindeki Sahra'da araştırmalar yapmak istiyordu. Daha sonra Paris'te General Badia olarak tanındı. İlimi eğitimi ve dil bilgisi ile Mekke'yi ziyaret eden ilk 'modern kişi' olarak sayıldı. Badia özellikle geçmiş son 20 yılda Mekke nüfusunun gerileyişini gözlemler, şehrin nüfusun 100000'lerden 16000'e düşüşünü kaydeder ve Mekke'de hiçbir Silah yapımcısının kalmadığını ve zanaat (el işçiliği) kolunun iflas ettiğini ve yok olduğunu yazar. Burton'un Badia hakkında olumlu bir kanaat taşımaz, bu yüzden onu itimat edilmez birisi olarak görür, çünkü o kendisini yazdığı eserinde 'hakiki şarkiyatçı' olarak takdim etmeye çalışarak, "o sürekli kendi kendisini kandırmıştır".¹⁰ Buna karşın Burton eserindeki Mekke topografyasını Badia'nın titizce hazırladığı proje üzerinden oluşturur (II, 294 karşılaştır).

Badia'dan sonra Mekke'yi 1811'de İtalya'nın Ferrara şehrinden Hacı Muhammed mahlasıyla dolaşan paralı asker Giovanni Finati ziyaret eder. Onun yazdıkları daha sonra Efendisi Bankes tarafından 1830'da İtalyancadan İngilizceye çevrilir ve yayımlanır.¹¹ Burton Finati'nin çalışmasına çok kıymet vermez, zira eserin "cahil" birisi tarafından yazılmış olduğunu düşünür. Nihayet 1804'te romantik ve 'Mısırlı Beyefendi' olan Johann Ludwig Burckhardt Cidde ve Mekke'yi ziyaret eder ve Burton onun eserinden ilk başta çok az alıntı yaparken daha sonraları eserinde Kâbe'yi betimlediği kısımlarda oldukça detaylı şekilde aktarmalar yapar. Cidde'de yeni bir köle satın almak için verdiği kısa ara dışında Burckhardt dört ay Mekke'de kalır. Gerek Pitts gerekse Badia'dan farklı olarak, Burckhardt Mekke'yi gerçekten çok sevmiştir, o burayı zor zamanların huzur merkezi olarak görmekteydi. (O sırada Mekke şehri gerçekten tekrar Vahhabiler'in elinden geri alınmıştı). Böylece o itici bir yer olarak gördüğü ve büyük bir hayal kırıklığı yaşadığı Medine'ye doğru hüzünlü şekilde yola çıkmış ve oradan da Yenbu ve Süveyş üzerinden Kahire'ye gelmiştir.

Burckhardt'tan sonra Alsas (Alsace) kökenli ve sonradan Cezayir'e göç etmiş Fransız Leon Roches geldi.¹² Neredeyse kırk yıl sonra Burton Burckhardt'ı takip ettiği güzergâhın tam ters istikamette bir rota takip eder. Buna rağmen

¹⁰ II: 319. Buna karşılık Burton bir örtü altına gizlenerek Şarklı kültürünü ortadan kaldıracak şekilde karşı tarafa geçerek yerleşmeyi hiçbir şekilde Avrupalı olmanın bir görevi olarak anlamadığını açıkça söyler. William Gifford Palgrave İngiliz seyyahların (ve Burton'un) tebdil-i kıyafet hilesine dönük ağır eleştiriler yapmış, kitabında "Avrupalı Centilmen ve Hristiyan" olarak kesinlikle yapmacık bir davranış içine girmeyi arzu etmediğinin altını çizmiştir. *Personal Narrative of a Year's Journey Through Central and Eastern Arabia* (1865), Londra, 1969, I: 258/259, ironik bir şekilde eserinin ismi de Burton'un kendisinden 10 sene önce yayınladığı seyahatnamesiyle aynı ismi taşımaktadır.

¹¹ Giovanni Finati, *Narrative of the Life and Adventures of Giovanni Finati, Native of Ferrara: Translated from the Italian as dictated by himself, and edited by William John Bankes*, Londra, 1830.

¹² Leon Roches, *Dix ans à travers l'Islam*, 1834-1844, Paris, 1904 ve aynı yazara ait, *Trente-deux ans à travers l'Islam*, 1832-1864, I-II, Paris, 1884/5, Burada II. cilt. Burton eserinde Roches'den bahsetmez.

tüm seyyahlar içerisinde Mekke’de en kısa kalan kişidir, zira yaklaşık bir hafta kadar kalmıştır ki, bu süre günümüzde bile kısa süreli bir tatil sayılabilir. Bu kısa gezi için iki ciltlik şahısla alakalı hatıralar kaleme alır. Bu eser, 1875’e kadar Arabistan hakkında 38 farklı Avrupa dilinde yayımlanmış kaynak eserler arasında yer alır ve Niebuhr (1772), Burckhardt (1830/31), ve Maurice Tami- sier (1840) ile birlikte ilk sıralarda yer almaktadır.¹³

Çalışmadaki Araştırma Usulü

Burton gördüğü, yaşadığı ve bildiği her şey hakkında yazmıştır. Seyahat- nemesi ansiklopedik tarzda hazırlanmış ve Burton’un eserinde takip ettiği yazım metodu, onun şahsen yaşadıkları ve ilmî mütalaalarından oluşmaktaydı. Bu sentezleme, aynı zamanda yaşananlara her iki manada da güvenilirlik kata- caktı: yaşananlar gerçek ve doğruysa, o zaman gerçek sadece gerçekten ya- şandığı ve tecrübî olarak kontrol edilebilir olduğunda ancak doğru olabilirdi.

Burton, eserini Bacon’un düşüncesine benzer bir anlayışla hazırlar: Mücer- rep özgünlük ve yorumlar doğrudan yan yana bulunur. Özgünlük tekrar tekrar kendi Hint algısını ortaya çıkaran Arabî ve Türkî kelimelerin çokça kullanımıyla vurgulanır ki bunlar daha sonra dipnotlarda açıklanır. Bu durum kitabın bilimsel dipnotlarla bezenmiş macera romanı görünümünü güçlendirir. İşte bu noktada Burton’un seyahatnamesi kendinden öncekilerden, özellikle Ali al-Abbasi ve aynı zamanda talihsiz Burckhardt’tan ayrılır. Aslında Burton için de, kendi za- manındaki diğer seyyahlar için de geçerli olan şey; bu ancak imkânlar ölçüsün- de yaşanan bir maceranın veya aynı şekilde bir araştırmanın keşif yapılan nesnelere ilgili doğru ilmi verilerin elde edilmesini garanti edebileceği (gerçeği- dir).

Hacı Abdullah ismiyle seyahatine hazırlandığı Kahire’deki kervansarayda Cidde’den yeni gelmiş olan Arnavut Yüzbaşı Ali Ağa ile karşılaşır. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa da bu muhafız gibi Arnavut soyundan geldiği için, Arnavut su- bayların Kahire’de ayrıcalıklı bir konumu vardı. Burton, Yüzbaşıyı daha yakından tanıtmadan önce ilk olarak bu haydudu güreşte nasıl alt ettiğini yazar. Özellikle kayda değer olan ise, Arnavut olarak yaftaladığı kişinin yani Arnavut subayın düello sevincine aldırılmaksızın bu dövüşü kazanabilmesidir. Başarılı bir müca- deleden sonra Burton en ufak hadisede bile silaha sarılma huyları olan Arna- vutların bu davranışlarını açıklar. Gerçek hayattaki bu gezintiden sonra Burton tekrar kendi yaşadıklarını anlatmaya başlar. Ve Gerçekten de Burton onu basit- çe iterek ve bıyıklarını burarak bu durumun altından kalkamasaydı, artık Burton olamazdı; ikinci bir kavgada ise Burton Arnavut’u kolayca yere yıkar. Bu durum aralarında bir dostluk meydana getirir, şimdi onlar artık içmek isterler, tabii ki

¹³ Daha sonra yapılan seyahat yazılarında Burton’dan bahsedilir: John Fryer Thomas Keane (doğumu 1854), *Six Months in Meccah: An Account of the Mohammedan Pilgrimage to Meccah. Recently Accomplished by an Englishman Professing Mohammedanism*, Londra, 1881; Buna kar- şılık hemen hemen aynı zaman tarihli eserlerde ismi geçmez: Muhammed Hüseyin Ferahâni, *[sefernameh] A Shiite pilgrimage to Mecca (1885-1886): The Safarnameh of Mirza Mohammad Hoseyn Ferahani*, tercüme ve mülahazat bölümüyle yayımlayan, Hafez F. Farmayan & Elton L. Daniel, Austin, Texas, 1990, ve Hint bakış açısıyla Hac, Hafez Ahmed Hassan, *Pilgrimage to the Caaba and Charing Cross*, Londra, 1871.

Burton ise sadece "Bu insanların kendilerini şarap tanrısına nasıl adadıklarını görmek istemektedir." (I, 135)

Bu sefer umumi müşahedeler ve genelleştirmelerden sonra işin içine ayışlık tasviri eklenir. Burton burada "Bütün Doğulular gün ışığı gördükleri sürece içmekten nefret ederler." şeklinde beylik değerlendirmesini yapar. Bu içkili ziyafet çerçevesinde salata da ikram edilir ve Burton hemen bu lezzeti hazırlamak için gerekli tarifi kitabında verir. Ziyafet nasıl bitmesi gerekiyorsa o şekilde biter: Yüzbaşı dans eden kızlar da görmek ister ve kendine Hintli Doktor süsü veren Burton artık şöhretini kaybetmiş olduğu için hemen şehri terk etmek zorundadır. İçkiye dayanıklı İrlandalı ikiyüzlü bir Hintliye dönüşmüştür.

Burton'un incelemeye dayalı anlatısında oda tasvirleri kendine özgüdür. O ayrıntıda büyük resmi tekrar bulmak için daima bu tasvirlerden yararlanır. Böylelikle İskenderiye, Kahire ve Süveyş'teki bulunduğu oturma odalarını en ince ayrıntısına kadar ele alarak Mısır'da akla gelebilecek bütün zorlukları, olumsuzluklarını tek tek sayarak konuyu tamamlar. Süveyş'te kaldığı yer hakkında şöyle yazmıştır:

Kilim kaplı duvarları olan odamız kirlî ve rutubetli, isli kırımları örümcek ağları ile kaplı, eskitme parçalarıyla kaplanmış zemin hamamböcekleri, karınca ve sineklere ev sahipliği yapmaktan siyahlaşmış korkunç bir karmaşa oluşturmaktadır. Güvercinler bir rafa sokulmuş canlı bir şekilde gün boyu âşıkane şarkılarını dillendirir, kaplanlar ise kediler gibi uluyarak iğrenç geceyi, kapıdaki bir delikten sürünerek geçirirler. (I: 173)

Mısır'ın tamamı Arap olmayıp aksine Mısır'a ait bir bölge olarak kabul edilir. O zamanlar alışıla geldiği üzere, o net bir şekilde Araplar ve Mısırlıları birbirinden ayırır. Araplar Avrupalılardan farklı davranırlar ve bu nedenle adam yerine konulabilir. Fakat Mısırlılara gelince, onlar Avrupa kültürünün taklitçilerinden başka bir şey olmadığından hürmeti hak etmezler. Böylece Burton Mısırlıların kahvehanelere gittiklerini, fakat "Saygıdeğer Araplar"ın (I: 173) nadiren oralara giderler.

Burada da algının dikkat çekici bir özelliği vardır: Gerçek Doğu hayal ülkesinde bir yerde Mısır'ın arkasında olup Arap'ın hala Bedevi kaldığı yerde bulunur. Fakat Burton bu hayal ülkesine ilk başta ulaşmadığı için, bütün kitapta ana konu gibi geçen, gerçekleşmemiş vaat hakkında hayal kırıklığı açıkça anlaşılır. Gerçek Doğu uzak ve ulaşılmaz görüldüğü için hayal kırıklığına uğrar, ona yaklaştıkça daha fazla uzaklaşır. Sonunda yalnızca yazarın özelemlerinde kendini gösterir. Böylece Burton için Doğu sadece daha sonraki bir eserinde yani Bin bir Gece (Masallarının) tercümesinde gerçek olur. Bu hayal kırıklığı birçok seyahatnamede pek çok kere tekrarlanır fakat hiç kimse Theophile Gautier'in 1869'da Kahire'yi gezdikten sonra yazdığı gibi bunu etkileyici bir biçimde ifade edememiştir: *Biz Kahire'yi 1001 gece masallarına göre kurmuştuk, (Ressam) Marilhat'ın Özbekler meydanını çevreleyerek toplanmıştıktık.*¹⁴ Seyyahların Kahire'si, Prosper Marilhat'ın 1834'te başarısızlıkla sonuçlanan Temmuz devrimi

¹⁴ Theophile Gautier, *L'Orient, I-II*, Paris, 1877, II: 187.

için bir teselli olarak resmettiği Kahire'nin yeni Osmanlı kentindeki meşhur meydanının yağlıboya bir tablosuydu.¹⁵ Nerval'in daha önce ayrıntılı olarak anlattığı gibi, yazarlar için şark artık Kahire'de değil olsa olsa Paris Operasında bulunmaktadır.¹⁶ Ve ona göre Kahire, Edmond Plauchut'un, "1862 yılında ben bunu hemen hemen Fransızca gibi buldum" yazdığı gibi Fransızlaşmış görünüyordu.¹⁷

Bu hayal kırıklığı sınırsızdı.¹⁸ Burton, (betimlediği) odaları daimi ve zaman üstü bir müesseseler olarak ele alarak kendisinde hayal kırıklığına yol açan insanlara önceleyerek bu duruma karşı önlem almaya çalışıyordu. Çünkü Burton için insanlar karakter değil sadece dolgulardı. İnsanlar değil odalar keşfedilebilirdi. Odalar ondan sonra gelecek olanlar için hazırlanabilirdi, fakat insanlar hazırlanamaz.

Burton'un gizli ırkçılığı o kadar şaşırtmıyor, çünkü o maddeye yeni pozitivist bakış açısının ayrılmaz bir parçası olmuştu: İnsanlar sağlam üç boyutlulukta olgular olarak ele alınır ve gözlemci tek canlıdır çünkü diğerlerinin aksine o gözlemler ve gözlemlerinde gerçek yaşama uyandırılır. Böylece tek gerçek Burton'dur; geriye kalanlar ise sıradanlaşır. Diğerleri (isteseler de) zaten bunu başaramamıştı. Burton benzer şekilde Kahire'deki İsveç Konsolosu Bertolucci'yi karikatürize etmiştir. O kılık değiştirerek Mekke'ye gitmişti fakat sürekli olarak deşifre olma korkusundan, gözlem yapmaya muktedir olamamıştı. Mekke'deki Hac ziyaretine gelen bir başka İngiliz de, kendisinin tehlikeli durumu ve çirkef İranlı arkadaşlarından dolayı orada (geziyle ilgili) notlar alamamıştı. (I: 5, dipnot. 2).

Burton'un gerçeklik davasından/iddiasından, doğal olarak başka daha özel bir iddiası daha ortaya çıkar: O, en iyi Müslüman'dan bile daha iyi bir Müslüman'dır. Bunu ayrıntılı olarak şu şekilde doğrulamayı düşünür: Namazda parmağın hafifçe hareket ettirilmesine bile vakıftır. O herkesten daha iyi Arapça konuşur ve böylece Mısırlılara ne kadar kötü Arapça konuştuklarını ispatlar. Tekrar tekrar Türklerin, Arnavutların, Hintlerin ve Farsların yarım yamalak konuşmasından bahseder. Buna karşın o bir Britanyalı olarak bunu daha iyi yapabilmektedir: Akıcı bir şekilde konuşur, aynı zamanda her şeyi anlar ve bu konuda-yetkinliği sayesinde- hiçbir şüpheye meydan bırakmaz.

Böylece Burton kendini Burckhardt veya al-Abbasi gibi hiçbir şey tecrübe edemeyen beyefendi-seyyahlardan ve hiçbir şeyin farkında olmayan yerlilerden iki kat daha ayrı tutabilir. Fakat Burton ise aynı anda hem tecrübe eder ve hem de eşzamanlı olarak kavrar. Bu durumu kâğıda aktardığı gibi seyahatnamesinde bunun altına imzasını kor.

¹⁵ Bu tablo farklı yerlerde sergileniyse de daha sonraları kayboldu. Marilhat'ın bizzat kendisi tarafından bu tablo bakılarak yapılmış olan bir karakalem çizimi Clermont- Ferrand şehrinde Bargoin müzesinde bulunmaktadır.

¹⁶ Gérard de Nerval, *Oeuvres complètes, sous la direction de Jean Guillaume et de Claude Pichois, I-III, Paris, 1984-93, II: 878/9, 882/3.*

¹⁷ Edmond Plauchut, *L'Égypte et l'Occupation anglaise, Paris, 1889, 22.*

¹⁸ Karşılaştı: Reinhard Schulze, "Im Banne des Islam: Anmerkungen zur islamischen Begeisterung", *Die Gärten des Islam*, haz. Hermann Forkl/Johannes Kalter et al., Stuttgart, 1993, 379-381.

Burton (yukarıda geçen) iki rolün yani anlayan kâşifin ve tecrübe edinen Doğulunun hakkını mükemmel şekilde verir: Kahire'de şifa dağıtan Farslı doktor olarak kılık değiştirir. Bu şekilde büyük bir istihale (değişim) doğar: Hasta Doğu¹⁹ kendisine tamamen şifa verebilmek için daima Doğunun örtüsünün içerisinde gizlice girmesi gereken şifacı Batılı tarafından ziyaret edilir. Aynı şekilde Burton: Farslı hekim olarak Habeşli iki bayan kölenin horlamasını tedavi eder ve böylelikle onların köle pazarındaki kıymetini ve kendi namını artırır. Burton aracılığı ile göz hastalıklarının tedavisi de sembolik olarak anlaşılmalıdır çünkü onun sayesinde Doğulu artık görebilmektedir.

Burton Kahire'de başka bir değişim yaşar: Zira foyası ortaya çıkabileceği için Ezher'deki hızlı öğrenim sayesinde (sadece bir ay zamanı vardır)²⁰ tekrar tekrar belirttiği gibi İslamın temel bilgileri ve tatbikatı hakkındaki bilgilerini pekiştirir.²¹ Kendisinin deşifre olmasını kendisi için en büyük tehlike olarak kabul eder. Yıllar sonra İslami prensiplerin alışılmışın dışına çıkan Burton'un bu davranışını görmüş olan bir hacinin Medine-Mekke yolunda giderken gırtlığını kestiği söylentisi yayılır.

Bir Kahraman Olarak Seyyah

Onun son değişimi sosyal durumu ile ilgilidir. İranlı bir doktordan sonra o artık gezgin bir derviş olur, daha sonraları Rangoon'da tıp okuyan Afgan İngiliz vatandaşına dönüşür. *Ulusların seçimi konusunda uzun uzun düşündükten sonra, ben bir 'pathan' oldum. Hindistan'da doğmuş, bu ülkeye yerleşmiş bir Afgan çiftin çocuğu, Rangoon'da eğitim görmüş ve pek çok ırkdaşının tecrübe ettiği üzere dışarı gönderilmiş, ilk gençlik yıllarından beri...!* (I: 44). Böylece Burton kendisinin uzun yıllara dayanan Hint tecrübe birikimini tasdik ettirmeyi başarır. Bu değişimler ile donatılmış Burton yolculuğa çıkar. Ona Cidde'ye kadar eşlik edecek olan Muhammed Ömer el-Besyumi adında bir 'hizmetçi' vardır. Bu şekilde kahraman ve yardımcı birbirlerini bulmuş olur.

Bunu takiben gerçekleşen yolculuk, içinde Burton'un şahsında varlığı ispatlanan tam sözüm ona bir roman kahramanına bürünür. Böylece sahneye, bir şifacı (Mekke'de de hasta tedavi eder, gerçi hastaları çok az sayıdadır, çünkü Mekkeliler Mısırlılara göre daha sağlıklıdırlar.) bir arabulucu ve bir üstün kişi (o Yanbu'ya giden gemide Kuzey Afrikalılar arasında 'şarka özgü' bir kavgayı tarafların başlarından bir kova su dökerek önlemeyi başarır) ve bir araştırmacı olarak çıkar.

Burton Medine'de şehir dışına hiç çıkmadığı için rollerini oynamak için birçok fırsat yakalar. Bedeviler arasındaki şiddetli bir çatışma Medine etrafındaki yolları tehlikeli hale getirir (tabii Bedeviler önemsiz bir şey yüzünden kavga

¹⁹ Hasta Doğu düşüncesinin temeli muhtemelen 1830'lardan sonra başlayan Osmanlı karşıtlığı tartışmalarına dayanmaktadır.

²⁰ Benzer bir ilahiyat eğitimi dini uygulamalarda fetva verebilecek donanımına sahip olmak için o zamanlar 4-5 yıl sürmekteydi.

²¹ Görünen o ki, Burton Hacca dair ilgili temel bilgilerini 1850 yılında Dünyanın her yerinde yaygın olan Hac rehberi kitapçığı Mısırlı Fakih Şemseddin Muhammed b. Muhammed E'ş-Şirbini el-Hatib'in (ölümü. 977/1570) eseri olan Menâsikü'l-Hacc'a dayandırmaktadır. Karşılaştı: II, dipnot 281.

ederler, bir Bedevi başkasının devesini kaçırmıştır). Burton her ne kadar özgürce dolaşsa da aylıklığa mahkumdur (yapacak bir şey bulamaz). Mescidi Nebevi'nin tasviri negatiftir, burayı ikinci sınıf bir müze olarak adlandırılır. Burckhardt'ın aksine, henüz olumlu bir izlenimi yoktur. Buna karşın pazarlar onu büyüler –bugün bizim için çok değerli bilgiler olan- kölelerin ve başka ürünlerin fiyatlarını not eder. (Onun için) tek değişiklik düzenli aralıklarla başından geçen sınavlardır. Bazen bu, onun tanınmasına ve başına iş açacak olan bir defalık da olsa İngilizce konuşmaya duyduğu hasrettir veya bazen kervanlarına saldıran Harb kabilesinin bedevi Arapları ve bazen de bu düşman Bedevi kabileleri arasındaki savaştır.

Fakat bir kâşif ne yapmalıdır? Bir şey keşfetmesi gerekir. O Mekke hakkında diğer seyahatlardan daha çok bahsetse de Burckhardt ve al-Abbasi'nin titiz tasvirlerinden öte Medine hakkında yeni bilgiler veremez. Kendisinden kısa süre önce Burckhardt'ın bulunduğu Mekke'ye yolculuk yapmak zorunda kalması, onu acı bir hayal kırıklığına uğratar. Fakat o bir dağcının dağa çıkışındaki gibi şunları söyleyebilmektedir: Kendisi, Medine-Mekke yolunun doğu güzergâhına cesaret eden ilk Avrupalıdır! (ve tersine değil).

Mekke

Burton Şam-kervanı ile 10 gün sonra Mekke'ye ulaşır. 11.9.1853'te dini bir giysi olan ihrama bürünür ve gerekli hac kıyafetini giyer hem de Suriyeli hacıların toplanma noktasında. Belki de, yazdığına göre, zamanının çoğunu bir salonda çay ve sigara içerek, misafirlerini karşılayarak ve akşamın erken saatlerine kadar uyuyarak geçirdiği için,²² belki de, al-Abbasi ve Burckhardt'ın tasvirlerini eserine alıntılamaı tercih ettiği için Mekke şehri hakkında şaşkırtıcı şekilde az bilgi verir.

Bu apolitik bakış açısı çok aydınlatıcıdır: Mekke'deki güncel egemenlik politikası hakkında bir şey duymamaktayız. Mekke'yi bölen Zevi'l Avn ve Zevi'l Zeyd arasındaki münakaşalara değinilmez. Yeni Osmanlı valisi Ahmet İzzet Paşa'nın Mekke'ye gelişi ve tam da Burton'un bulunduğu ayda onun şahsı yüzünden tüm şehri saran kavgadan söz edilmez. Burton, şerifin hükümlerini talebini elinden almak isteyen Harb (kabilesi) etrafındaki çatışmalar hakkında eserinde hiçbir bilgi kaydı yoktur.²³ Hicaz'ı saran bağımsızlık mücadelesinden bahsedilmez.

Her şey genel olarak zaman dışı kalır. Mekke bağnaz, zengin ve sıkıcı bir yerdir fakat Medine kadar sıkıcı değildir (Medine'nin değerlendirmesinde Burton Burckhardt'ı takip eder). Bütün Mekkeliler (onun gözlemediği kadarı ile) ikiye bölünür ve "Kâbe'yi tavaf et, Safa ve Merve arasında say et ve yedi (büyük günahı) işle yahut "haram, Haremeyn bölgesi içinde geçerlidir" gibi atasözleri

²² Bu gerekçe pek çok seyahatnamede yer alır, örneğin aynı şekilde Gautier'de de geçer, Gautier ayağını incittiği için zamanının büyük kısmını Shepheard-Hotel'in terasında geçirmek zorunda kaldığını mazeret olarak ileri sürmüştür "ya rüyalarımızda bize yerleştirildiği gibi", Gautier, *L'Orient*, II: 209-228.

²³ Burton, Harb kabilesini eserinde bir kez zikreder. II: 119.

ile yaşarlar.[Yani harameyn dışında her türlü haram işlenebilir.]²⁴ Burton Arap tarihçileri için 1853 yılında önemli olan hiçbir şeyden söz etmez: sağlık koşullarının bozulmasından, hızla ilerleyen veba tehlikesinden, Medine'deki Mescid-i Nebevi'ye yapılan yeni binadan bahsedilmez. Böylece onun seyahat notları tizce hazırlanmış bir hac rehberi olarak kalır.

Burada Burton halinden memnundur. Çünkü anlaşıldığı üzere onun sevdiği şey dini ibadetle ilgili yapılan ritüellerdir. Hac ibadeti öyle ayrıntılı biçimde anlatılır ve kişisel notlarla süslenir ki Burton'un hac (ibadetini) gerçek Müslümanlardan kurtarmak istediği izlenimi oluşur. Aynı bakış açısıyla onu Medine'de tek büyüleyen yer olan kabristan da tasvir edilir.

Bununla birlikte kitap, muhtemelen 20-30 yıl daha önde olarak Doğu'ya yapılan gezilerin kendi dönemine ait bir yorumu haline gelir. Zira ancak (Bin sekiz yüz) yetmişli ve seksenli yıllarda Burton'un bakış açısı genel olarak kabul görür. 1853'e kadar, uzun yıllar Mısırda ikamet ettikten sonra ülke hakkında özet olarak yazmaya cesaret eden Adolf von Kremer ya da William Lane gibiler, konuları şahsileştirmeden ifade etmeye ağırlık vermişlerdi. Turizmin başlamasıyla – ve Burton da Hicaz'daki ilk turistlerden biri olarak kabul edilebilir – bu tür seyahat yazılarının hazırlanma şartları da değişmişti. Şimdi, halkı etkileyen ve sürükleyici gezi notları yazabilmek için kısa ve iyi şartlarda hazırlanmış bir ikamet yeterliydi.²⁵

Burton seyahatnamesini Doğu ve Batı için bir el kitabı (Almanak) olarak yazmıştı ve bu onun (Kraliçe) Victoria döneminin tipik bir temsilcisi olduğunu gösterir.²⁶ Kendini en rahat bu rolde hissetmiş gibi görünmektedir. Gerçi bu rol kibre kadar yükselen bir öz güven gerektirmiştir. Badia'dan farklı olarak "doğululaşmak" için doğuludan daha doğulu ve Müslümandan daha Müslüman olması gerekiyordu.²⁷ Bu abartı da seyahatnamesinin bir özelliği olarak yer alır. Burton Doğu rolünü öğrenmek ile Doğuluya dönüşmediğini, Doğuluların onu öyle gördüğünü ve sadece görünürde öyle olduğunu kanıtlamak zorundadır. Foyasının ortaya çıkmasından kurtulmak için şarkiyatçılığını tamamen konuşur-

²⁴ Burton, II: 232. İlk atasözü iki anlam taşımaktadır, çünkü Safa ve Merve Tepeleri arasındaki say ibadeti 7 kere tekrarlanmakla yerine gelmektedir.

²⁵ Burton'un seyahat notlarında Mekke yalnız ucu ucuna 90 sayfa kadar yer tutarken Medine hakkında neredeyse 200 basılı sayfa yer alır ve bunlar da dikkat çekici biçimde Abbâsi ve Buckhardt'ın daha önceden söylemiş oldukları hususları içermektedir. Burton, II: 229, açıklamalar

²⁶ Bu sebeple onun seyahat notları (seyahatnamesi) metnin bu bölümlerinde bir gezi rehber kitabını hatırlatmaktadır. Fakat Burton siyasi tavsiyelerini daha sonra dipnotlara ekler. Şayet onun nasihatini tutarlarsa yapmaları gereken mali politikaya dayalı sebeplerden ötürü oradan çekilmektedir. II: 151, açıklamalar.

²⁷ Burton sıkça Müslümanların yanlışlarına işaret ediyor. Mekke'den Minâ'ya dönüş yolunda dini sembollerin tartışması örneği gibi. II: 206, açıklama

Burton'un eserindeki ilgili bölümde **Nefir** yani; Hacıların Minâ'dan Mekke'ye indikleri gün yapılan bazı özel ibadetler hakkında bilgi mevcut değildir. *Bahsedilen ibadet ihtilâflıdır. Nefir gününde Minâ'dan Mekke'ye gelirken geceyi Muhassab denilen yerde geçirmenin hac ibadetiyle her hangi bir ilgisi yoktur. Hz. İbn Abbâs ile Hz. Âişe, Esmâ bint Ebû Bekr ve Urve b. Zübeyr bu görüştedirler. Sözün geçen sahâbîlere göre Resul-i Ekrem'in Mekke'ye dönerken geceyi Muhassab'da geçirmesi tesadüfidir, hac ibadetiyle bir ilgisi yoktur. Dört mezhebin imamlarına göre ise, Resul-i Ekrem'in fiiline uymak yönünden Minâ'dan Mekke'ye dönerken geceyi Muhassab'da geçirmek sünnettir. Çünkü Hz. Ebû Bekir Hz. Ömer ve Hz. Osman bu sünnete uymuşlardır. Gerçekten Ahmed b. Hanbel'in Müsned'indeki bu konuyla ilgili hadis-i şerifler de bu görüşü teyid etmektedir. (Çevirenin Notu)*

ması gerekiyordu. Böylece tecrübelerini her Müslüman âlimin şöhreti için yeterli olabilecek İslami ve diğer şarkiyatçı malumatıyla tertip etti.²⁸ Bu bilgiler onun hem Doğulu olarak fiilen var oluşunu hem de İngiliz kamuoyu için hazırlanmış mülakatlarla ortaya çıkan seyahatnamesinin çerçevesini oluşturuyordu. Her iki alanda kendini gerçek bir usta olarak gösterebilirdi çünkü onun Mekke'ye giden Müslüman hacı rolünü titizlikle gerçekleştirmesi kötü üne sahip yalandan dindarları bile düşündürmüştü. Burton'un keşfettiği ve Londra'ya geri getirdiği izlenimler ise ancak kılık değiştirme ile temin edilebilirdi.

Burton Modeli

Burton 19. Yüzyılın ellili yıllarında görünmeye başlayan Doğu ve Batı ilişkileri arasındaki dramatik sarsıntıların şahidi idi. O eski sömürge öncesi birlikteliğin yıkıldığı ve yeni durumla karşı karşıya gelinme çizgisinde Arabistan'ı gezer. Askeri tarihte Sivastopol' da düzenlenen ilk mevzi savaşı Batı ve Doğu'nun yeni (önemsiz) karşılıklı çatışmasının bir metaforu olarak görülebilir. Yaklaşık 1854'ten sonra her iki taraf birbirlerinin altını oymaya başlarlar ve bu karşılıklı birbirinin kuyusunu kazmanın ana nedeni karşılıklı hayal kırıklığında gizlidir.²⁹

Avrupalıların daha doğrusu Avrupalı gezginlerin hayal kırıklığının nedeni kendilerine 18. ve 19. Yüzyılda görkemli resimlerle tasvir edilen aydınlatıcı veya romantik Doğu'yu kaybetmek ve bunun yerine "kirli hasta gerçek" ile karşı karşıya gelmektir. Acınma Avrupalıları ya iyileştirici rolünü üstlenmeye ya da çekilmeye mahkûm etti. Birincisi daha sonra başka yazarlar tarafından daha açık şekilde işlenen ve geliştirilen Burton'un seyahatnamesindeki ana temadır. Burton üzümekte; ümitsizce kendi Doğusunu aramaktadır; Burckhardt doğuyu görebilmişti (ve Burtonca bakış açısına göre de bu yüzden ölmüştü). Bundan dolayı Burton Şarkiyatçının prototipi olur: O Doğu'yu daha iyi tanır, daha iyi Arapça konuşur, ikiyüzlü biri olarak her Müslümandan daha inandırıcıdır ve çok dilli maceracı olarak Avrupalının uyum sağlama yeteneğini kendinde ortaya koyar. Burton hakkında nakledilen 29 dilde akıcı şekilde konuşabilme yeteneği, başlangıçta Batının Doğuyu benimsemesi için; dilin belirleyici bir rol oynadığını gösterir.

Fakat şimdi Doğu dünyasının Batı hakkındaki hayal kırıklığı da üstünlük kazanmıştı. Bu hayal kırıklığı pek çok defalar tasvir edildiği için burada artık daha fazla ele alınmayacaktır. Bu hayal kırıklığına Doğu-Batı ilişkilerinde gerçek manada medeni anlamda eşitlik kalmadığı ve artık Doğuluların Batılı olarak giyinmemesi gerektiği kanıt olarak gösteriliyordu. Bu hoşnutsuzluğun ilk ifadesi İslam dünyasını 1854'ten 1862'ye kadar saran yabancı düşmanı ayaklanmaların başında gerçekleşmişti: 1854'te Cidde'deki çatışmalar ilk işaret olarak değerlendirilebilir, Hindistan'daki "**Büyük İsyân**", Suriye'de 1860'daki iç savaş ve gayri Müslim azınlıklara karşı Osmanlı'nın 1860'tan sonraki politikası kültürlerarası dengenin yıkılması yolundaki diğer aşamalardır.

²⁸ Burckhardt'a yönelik yapmış olduğu pek çok eleştirel mülâhazalar için karşılaştır, aynı şekilde soru bağlamında Hasan b. Ali'nin başının Kayrevan Hasaneyn Camii'sinde muhafaza edilip edilmediği gibi. Burton, II: 40, Açıklama.

²⁹ Krş. Schulze, "Im Banne".

Burton bu çatışmanın tam ortasındadır. Kendisinin son derece başarılı, fakat (başka nedenlerden dolayı da olsa) İslam'ın kutsal mekânlarının hasmane bir şekilde araştırması kamuoyunun böyle kahramanlara hasret çektiğini göstermektedir. Burton'un Avrupalı tedavi gücünü kişileştirmesi Burton'un nasıl anlaşıldığını gösterir. Burton'dan etkilenlerin en şöhretlisi Karl May da konuya dair verileri eserine aktarma üslubu ve tahlil konusunda kendisine Burton'u örnek almıştır. Karl May da aynı şekilde Mekke'de bulunmuştu.³⁰ Birçok bakımdan Burton'un modelini takip etmişti. Fakat gezi güzergâhı olarak Burton'u değil Burckhardt'ı kendisine rehber seçmişti. Röportajların, dramatize edilmiş tecrübe raporlarının ve nesnel ifadelerin karışımı Burton'la açık benzerlikler gösterir. Burton gibi May da kendini kılık değiştirmiş tanınmaz Avrupalı olarak görür; bütün Doğu dillerine Arapça lehçeleride dâhil hâkimdir. Burton gibi May da hastaları tedavi edebilir. May'da Avrupalının hekim imgesi tamamen gelişmiştir. Son olarak Karl May, Burton'un Bedevi olmayan Müslümanlara karşı tahripkâr eleştirisini ayrıntılı bir şekilde ödünç alır. May Cidde'ye geldiğinde şunu tespit etmek mecburiyetindedir: "*Cidde'nin dilencilerle dolu olması şaşırtıcı değildir. Buradaki dilencilerin büyük bir kısmı Hindistan'dan gelenlerdir. Diğer ülkelerden gelen yoksul hacılar geri dönüş parası kazanmak için iş ararken Hintlilerse (bu iş için) oldukça tembeldir.*"³¹ Bu ifadeler Burton'un eserine eklediği İngiliz hükümetinin yoksul Hintlileri hacdan alıkoymasına önerisi dışında, Burton'la neredeyse aynıdır.

Kahraman tasvirleri ve yardımcı profili de örtüşür: Burada el-Besyumi, orada Hacı Halef. Ancak Karl May kuvvet, sabır, hız ve kültürel konulardaki araştırma ve geliştirme konusundaki birikimiyle ölçülemez derecede yükselmiş bir Burton'u temsil eder: Burton Kahire'de kendini dinsel ibadete hazırlamak için neredeyse bir ay ilahiyat dersleri dinlerken May bunları kısa bir diyalog esnasında birkaç dakikada öğrenir.³²

Bu şekilde birçok benzerlik May'ın Burton'u nasıl benimsediğini kanıtlar. May'ın elde ettiği bu büyük başarı, Burton'un gezileri ve yazdığı seyahatnamesinin tam olarak kamuoyunun zevkine göre olduğunu gösterir. Burtonca anlatım tekniğinden dolayı May'ın Mekke'de bulunup bulunmadığını anlamak pek mümkün değildir ve May'ın Mekke'de bulunmadığı yazdıklarından değil onun biyografisindeki çelişkilerden ortaya çıkar. Bu da Burton hakkında birkaç şeyi ortaya koyar: May'ın Mekke'de bulunmadığı gibi Burton'un da bir kitap çıkarmak için orada bulunması gerekmez. Metne dâhil edilen röportajların denetlenmemesi bunun tipik bir örneğidir. Burton seyahatini doğrulayabilecek bir şahsa neredeyse rastlamaz. Yalnızca Cidde'de vize konsoloslüğünde gecelediği doğrulanabilir. Buradan birkaç isimden bahsederse de bunların 30 Haziran 1858'deki Hristiyan katliamında öldüklerini arkasından ilave eder. Cidde'deki Hristiyan katliamı 1858'de tüccar Salih Cevher'in gemisine bayrak asmak istemesinden dolayı patlak verir. Cevher Osmanlı bayrağını açmak isterken, Cid-

³⁰ Onun gezi kitaplarının birincisi olan *Durch die Wüste*'de yer alır.

³¹ Karl May, *Durch die Wüste* (1892), Bamberg, 1964, I: 118.

³² May, *Wüste* I: 147.

de'deki İngiliz konsolosu İngiliz bayrağını açtırmak için ısrar eder³³ ve Cevher'in astığı Osmanlı bayrağını kendi eliyle indirir. İngiliz konsolosunun Osmanlı bayrağı karşısındaki tutumu, şehir sakinleri arasında sıkıntıya yol açar, liman sakinleri İngiliz konsolosun evini işgal eder ve onu öldürürler. Bunun üzerine şehirde Avrupalılara karşı başka saldırılar da meydana gelir ve Ağustos 1858'de bir Türk-İngiliz araştırma komisyonu bu saldırıyı aralarında Cidde hâkimi Abdülkadir Sâih'in de olduğu düşünülen elebaşlarını tutuklayarak bastırabilir. Tutuklanarlardan iki kişi ve ayrıca şehirde yaşayan diğer on iki kişi de ölüm cezasına çarptırılır ve kalanlarsa sürgün edilir.³⁴

Burton'un Mekke şehrinin önünde buluşmak istediği Şerif Abdulmuttalib'in o yıl Arafat'ta da bulunmuş olduğu ifadesiyle aynı şahıs hakkındaki Arap kaynaklarına göre bütün yıl boyunca onun Taif'ten dışarı hiç çıkmaması kaydı oldukça tuhaftır! Esasen Burton, Şerif hakkında hiçbir şey söyleyemez.³⁵ Kendisine 1850'de sadece Türk memurlar için kullanılmasına rağmen Efendi (May'ın kendisi için de kullandığı) unvanı ile bir "Derviş" yahut "Afganlı Hakîm" olarak hitap ettirmesi de tuhaftır.

Burton'daki figürler çoğunlukla tuhaf görünümüdür³⁶ ve el-Besyumi hariçinde hiçbir karakter yakından anlatılmaz yalnızca genel tanıtılır. Ve bu tipleştirme tam olarak May'ın gezi anlatımlarının olmazsa olmazıdır. Burton'un olgular olarak bahsettiği şeyler, Burckhardt yahut al-Abbasi'de de geçer. Dipnotlarda belirttiği, kendisinin diğerlerinin verilerine dayalı yazıları hakkındaki görüşleri kendine özgüdür. Doğrudan anlatımla dolu olan anlatım tarzı ve Avrupalı kahraman, kurtarıcı ve Doğu'nun koruyucusu olarak kendini sahnelemesi sürükleyicidir. Böyle bakılırsa, bu kitabın Karl May'ın 30 sene sonra örnek olarak (bize) gösterdiği gibi masa başında da yazılmış olması mümkündür. Gerçi Burton taklitçilere karşı şu uyarı yapar: Tehlikeyi bir zevk olarak tatmak isteyenler Mekke'yi ziyaret edebilirler, fakat göze aldıkları bu riskin karşılığını bulabilirler mi sorusuna olumsuz cevap vermeliyim. (II: 240).

Kaynaklar

- » Bidwell, Robin, Travellers in Arabia, Reading, 1995.
- » Bode, Christoph, West meets East. Klassiker der britischen Orient-Reiseliteratur, Heidelberg 1997, 101-116.
- » Burton, Isabel, The Life of Captain Sir Richard Francis Burton, I-II, Londra, 189.,
- » Burton, Richard F., Personal Narrative of a Pilgrimage to M-Madinah and Meccah, I-II., reprint der Memorial Edition, New York, 1964.
- » Casada, James A. Sir Richard F. Burton, A Biobibliographical Study, Boston, 1990.
- » Dehlân, Ahmed b. es-Seyyid Zeynî, Umerâ al-beled al-harâm, 1882, Beyrut.
- » Ensârî, Abdülkuddûs, Târîh-i Medinetü'l-Cidde, Cidde. 1963.
- » Ferahâni, Muhammad Hüseyin, [sefernameh] A Shiite pilgrimage to Mecca (1885-1886).
- » ———, The Safarnameh of Mirza Mohammad Hoseyn Ferahani, tercüme ve mülahazat bölümüyle yayımlayan, Hafez F. Farmayan & Elton L. Daniel, Austin, Texas, 1990.
- » Finati, Giovanni, Narrative of the Life and Adventures of Giovanni Finati, Native of Ferrara:

³³ İngiliz ve Fransız konsolosları 1838'de itibaren Cidde şehrinde ikamet etmekte olup Liman ve gümrükle ilgili konularda etkin söz sahibi kimselerdir.

³⁴ Sibâi, *târîh*, II: 164.

³⁵ Onun sathi mülahazaları karşılaştırınız, II: 150. Ve açıklama 3.

³⁶ Onunla birlikte Mekke'ye gelen Hacıların tasvirini karşılaştır. I: 161. Burton Mekke'de seyyah olarak bulunduğu halkın aşağı kesimleriyle tanışabildiğini söylese de aslında o bir Türk miralay ile de tanışmıştı.

- Translated from the Italian as dictated by himself, and edited by William John Bankes, Londra, 1830.
- » Gautier, Theophile, L'Orient, I-II, Paris, 1877.
 - » Goumay, Jean-François, L'appel du Proche-Orient: Richard Francis Burton et son temps, 1821-1890, Lille, 1983.
 - » Hafez, Ahmed Hassan, Pilgrimage to the Caaba and Charing Cross, Londra, 1871.
 - » Hatib Muhammed b. Muhammed Şemseddin E'ş-Şirbini (977/1570) Menâsikü'l-Hacc, Yazma.
 - » Hogarth, David George, The Penetration of Arabia: A Record of the Development of Western Knowledge Concerning the Arabian Peninsula, Londra, 1994.
 - » Keane, John Fryer Thomas, Six Months in Meccah: An Account of the Mohammedan Pilgrimage to Meccah. Recently Accomplished by an Englishman Professing Mohammedanism, Londra, 1881.
 - » McLynn, Frank, An Anthology of the Works of Sir Richard Burton, London:1990
 - » May, Karl, Durch die Wüste (1892), Bamberg, 1964.
 - » Nerval, Gerard de, Oeuvres complètes, sous la direction de Jean Guillaume et de Claude Pichois, I-III, Paris, 1984-93.
 - » Palgrave, William Gifford, Personal Narrative of a Year's Journey Through Central and Eastern Arabia (1865), Londra, 1969.
 - » Peters, F.E., The Hajj: The Muslim Pilgrimage to Mecca and the Holy Places, Princeton, 1994.
 - » Plauchut, Edmond, L'Egypte et Toccupation anglaise, Paris, 1889.
 - » Ralli, Augustus, Christians at Mecca, Londra, 1909.
 - » Roches, Leon, Dix ans à travers l'Islam, 1834-1844, Paris, 1904.
 - » ———, Trente-deux ans à travers l'Islam, 1832-1864, I-II, Paris, 1884/5.
 - » Schirrmacher, Christine, Mit den Waffen des Gegners: Christlich-muslimische Kontroversen im 19. und 20. Jahrhundert, Berlin, 1992.
 - » Schulze, Reinhard, "Im Banne des Islam: Anmerkungen zur islamischen Begeisterung", Die Gärten des Islam, haz.
 - » Hermann Forkl/Johannes Kalter et al., Stuttgart, 1993, 379-381.
 - » ———, "Richard Burton in Mekka" hazırlayan: Christoph Bode, West meets East; Klassiker der britischen Orient-Reiseliteratur, Heidelberg 1997, 101-116.
 - » Sibâi, Ahmad, târîh-i Mekke: dirâsât fi's-siyâse ve'l-ilm ve'l-ictimâ' ve'l-umrân (1383), I-II, Mekke, 1963.
 - » Sisted, Georgiana, The True Life of Captain Sir Richard Francis Burton, Londra, 1896
 - » Sonnabend, Ulrich Erker, Das Lüften des Schleiers: Die Orientfahrt britischer Reisender in Ägypten und Arabien - Ein Beitrag zum Reisebericht des 19. Jahrhunderts, Hildesheim/Zürich/New York, 1987.
 - » eş-Şirbînî, Muhammed b. Muhammed Şemseddin Hatib (977/1570) Menâsikü'l-Hacc. Yazma Kahire, 954.
 - » Wild, Johann, Seine Reysbeschreibung eines gefangenen Christen Anno 1604, haz. Georg A. Narciß, Stuttgart, 1964.